

IQTISODIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLAR

Kamolova Fotimaxon Shavkat qizi

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, “Umumiqtisodiy fanlar” kafedrası
assistenti*

Email: fatikamolova24@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol14_iss1/782

Annotatsiya

Mazkur maqolada iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash jarayonida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning o'рни va ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining nazariy asoslari ochib berilib, uni mustahkamlashda boshqaruv, moliyaviy, tashkiliy va nazorat mexanizmlarining o'zaro bog'liqligi yoritiladi. Tadqiqot natijalari iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash faqat xavflardan himoyalaniş bilan cheklanmasdan, balki resurslardan samarali foydalanish va barqaror rivojlanishni ta'minlovchi mexanizmlar majmuasiga asoslanishi lozimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy xavfsizlik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar, korxonalar, risk, moliyaviy barqarorlik, boshqaruv tizimi.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyati doimiy ravishda o'zgarib boruvchi, murakkab va ko'p omilli iqtisodiy muhitda amalga oshiriladi. Ushbu muhitning dinamikligi global iqtisodiy jarayonlar, xalqaro savdo munosabatlarining kengayishi, moliya bozorlaridagi beqarorlik hamda texnologik taraqqiyot sur'atlarining tezlashuvi bilan izohlanadi. Natijada, korxonalar faoliyati nafaqat ichki boshqaruv qarorlariga, balki tashqi iqtisodiy omillarning kuchli ta'siriga ham bevosita bog'liq bo'lib qolmoqda.¹

Raqobat muhitining kuchayishi korxonalardan ishlab chiqarish samaradorligini doimiy oshirib borishni, xarajatlarni optimallashtirishni hamda bozorda mustahkam mavqeni saqlab qolishga qaratilgan strategik qarorlar qabul qilishni talab etadi. Shu bilan birga, tashqi bozorlarning beqarorligi, xususan, xomashyo narxlarining o'zgaruvchanligi, valyuta kurslari tebranishi va logistika zanjirlaridagi uzilishlar korxonalar moliyaviy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.² Moliyaviy resurslarning cheklanganligi esa investitsion faoliyatni susaytirib, ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash va kengaytirish jarayonlarini sekinlashtiradi.³

Texnologik omillarning tez yangilanishi, bir tomondan, korxonalar uchun yangi imkoniyatlar yaratib bersa, ikkinchi tomondan, ulardan doimiy moslashuvchanlikni talab etadi. Zamonaviy texnologiyalarni joriy eta olmagan korxonalar ishlab chiqarish

¹ World Bank. *World Development Report 2021*.

² International Monetary Fund. *Global Financial Stability Report 2021*.

³ Asian Development Bank. *Asian Economic Outlook 2023*.

samaradorligi va mahsulot raqobatbardoshligi jihatidan ortda qolish xavfiga duch keladi⁴. Bu esa uzoq muddatli istiqbolda iqtisodiy barqarorlikka tahdid soluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur sharoitda iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlash masalasi korxonalar faoliyatida alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy xavfsizlik korxonaning moliyaviy barqarorligini saqlash, resurslardan oqilona foydalanish, tashqi va ichki tahdidlarga qarshi turish hamda bozor sharoitlaridagi salbiy o‘zgarishlarga moslashish qobiliyatini ifodalaydi.⁵ U korxonaning qisqa muddatli foyda olish imkoniyatlari bilan cheklanmay, balki uzoq muddatli rivojlanish strategiyasining asosiy tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi.

Iqtisodiy xavfsizlik korxonaning nafaqat hozirgi faoliyat natijalarini, balki uning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ham belgilab beradi. Barqaror iqtisodiy xavfsizlik tizimiga ega bo‘lgan korxonalar investitsion jozibadorlikni oshirish, innovatsion loyihalarni amalga oshirish va raqobat muhitida o‘z mavqei mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladi⁶. Aksincha, iqtisodiy xavfsizlikka yetarli e‘tibor qaratilmagan hollarda moliyaviy yo‘qotishlar, ishlab chiqarish uzilishlari va boshqaruv inqirozlari yuzaga kelishi ehtimoli ortadi.

Shu sababli iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlashga qaratilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni shakllantirish va ularni doimiy ravishda takomillashtirib borish zamonaviy iqtisodiy sharoitda dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Ushbu mexanizmlar korxonalar boshqaruv tizimi, moliyaviy rejalashtirish, risklarni boshqarish, ichki nazorat va strategik rivojlanish jarayonlari bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshirilishi lozim. Aynan shu yondashuv korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash va ularning barqaror rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

So‘nggi yillarda iqtisodiy xavfsizlik masalalari ilmiy tadqiqotlarda ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida shakllanib, mazkur tushunchaning nazariy mazmuni, tarkibiy elementlari hamda uni ta‘minlash mexanizmlariga oid turli yondashuvlar ishlab chiqilgan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining murakkablashuvi iqtisodiy xavfsizlikni faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan cheklab bo‘lmasligini ko‘rsatmoqda.⁷ Shu sababli ilmiy adabiyotlarda iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi ko‘p qirrali va kompleks kategoriya sifatida talqin etilmoqda.

Dastlabki tadqiqotlarda iqtisodiy xavfsizlik asosan korxonaning moliyaviy barqarorligini saqlash, to‘lovga qobiliylikni ta‘minlash va iqtisodiy yo‘qotishlarning oldini olish bilan bog‘liq holda o‘rganilgan. Bunday yondashuvlarda korxonaning foyda ko‘rsatkichlari, likvidlik darajasi va moliyaviy barqarorligi asosiy baholash mezonlari sifatida qaralgan. Mazkur ilmiy qarashlar iqtisodiy xavfsizlikning moliyaviy jihatini chuqurroq anglashga xizmat qilgan.⁸

Keyingi ilmiy ishlarda iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mazmuni kengaytirilib, unga tashqi iqtisodiy muhit omillari, bozor kon‘yunkturasi va raqobat sharoitlarining ta‘siri

⁴ World Economic Forum. *Global Risks Report 2024*.

⁵ UNIDO. *Industrial Development Report 2025*.

⁶ OECD. *Economic Security and Enterprise Development, 2025*.

International Labour Organization. *Sustainable Enterprises and Economic Security, 2025*.

⁷ Elaev, M. I. (2021). *Theoretical aspects of economic security*. s-lib.com.

⁸ Kovalska, L. (2022). *Economic security of the enterprise: The essence, structure and mechanism of ensuring*. [e-forum.com.ua](http://forum.com.ua).

kiritila boshlandi. Tadqiqotchilar korxonada iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda tashqi tahdidlar bilan bir qatorda ichki boshqaruv kamchiliklari ham muhim rol o’ynashini ta’kidlaydilar. Natijada iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash masalasi strategik boshqaruv bilan uzviy bog’liq holda ko’rib chiqila boshlandi.⁹

So’nggi davr tadqiqotlarida iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning o’rni alohida ta’kidlanmoqda. Ilmiy ishlarda korxonada boshqaruv tizimi, ichki nazorat, risklarni boshqarish va rejalashtirish mexanizmlarining uyg’unligi iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashning muhim sharti sifatida baholanadi. Ushbu yondashuvlar iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash jarayonida faqat natijaviy ko’rsatkichlarga emas, balki boshqaruv jarayonlarining sifatiga ham e’tibor qaratish zarurligini ko’rsatadi.¹⁰

Raqamli iqtisodiyot sharoitida olib borilgan tadqiqotlarda iqtisodiy xavfsizlik masalasi yangi jihatlarida ko’rib chiqilmoqda. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirish bilan birga, axborot xavfsizligi va kibernetika bilan bog’liq yangi tahdidlarni yuzaga keltiradi. Shu bois ilmiy adabiyotlarda iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda axborot resurslarini himoyalash va raqamli risklarni boshqarish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda.¹¹

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash masalasi turli nuqtai nazarlardan o’rganilgan bo’lsa-da, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni yagona tizim sifatida shakllantirish va ularning o’zaro bog’liqligini chuqur tahlil qilish yetarli darajada yoritilmagan. Aynan shu holat mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligini asoslaydi hamda iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni kompleks o’rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Natijalar

Tahlil jarayonida kuzatuv metodi yordamida korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashdagi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarining funktsional elementlari aniqlangan. Shu jumladan:

1. Korxonada boshqaruvi va qaror qabul qilish tizimlari;
2. Moliyaviy barqarorlikni saqlash mexanizmlari;
3. Resurslar va kadrlarni samarali boshqarish vositalari;
4. Texnologik va innovatsion yangilanishlarni joriy etish tizimlari;
5. Ichki va tashqi tahdidlarni monitoring qilish va nazorat qilish mexanizmlari.

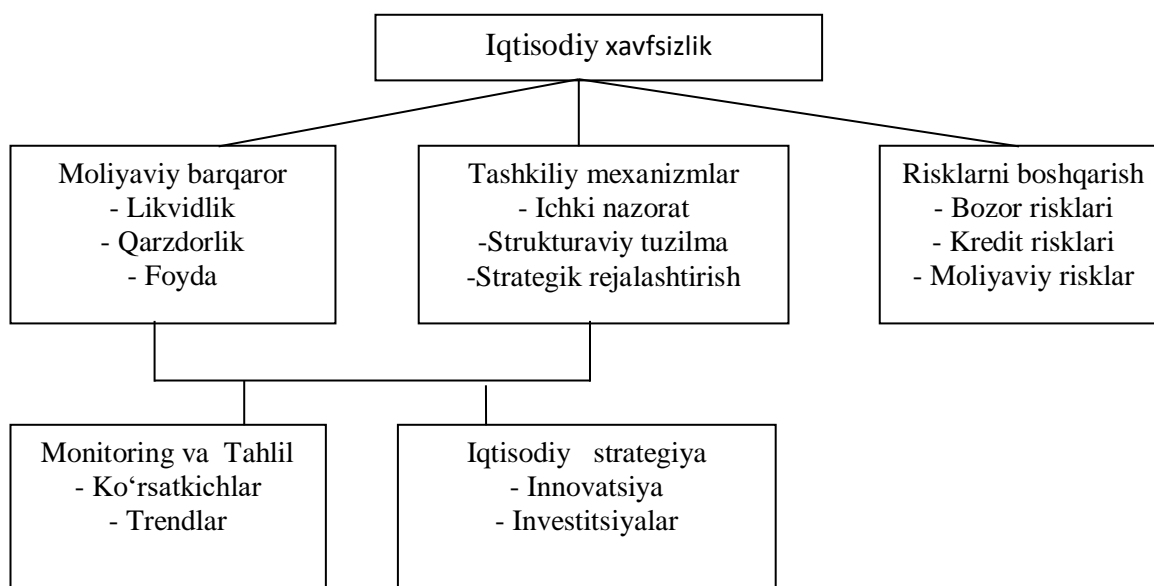
Shuningdek, korxonada iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashning asosiy yo’nalishlari aniqlangan: moliyaviy barqarorlikni saqlash, raqobatbardoshlikni oshirish, resurslarni samarali boshqarish va risklarni oldini olish. Bu natijalar korxonada faoliyatini barqaror qilish va uzoq muddatli rivojlanishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi ko’rsatildi. Endi esa korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlash mexanizmlariga nazar tashlaymiz (1-rasm). Bu rasm iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashning asosiy komponentlari va ularning o’zaro bog’liqligini vizual tarzda ko’rsatadi. Rasmda ichki nazorat va moliyaviy monitoring, risklarni aniqlash va baholash, strategik rejalashtirish va investitsiya boshqaruvi kabi elementlar bir-biriga bog’langan holda korxonaning barqaror va xavfsiz

⁹ Sova, O. Yu., et al. (2022). *The mechanism for managing the financial and economic security of an enterprise in the context of instability*. ojs.ual.es.

¹⁰ Inlibrary. (2023). *Тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлиги тушунчасининг моҳияти ва намойиш бўлиш шакллари*. inlibrary.uz.

¹¹ Arxiv. (2023). *Хорижий мамлакатларнинг иқтисодий хавфсизликни таъминлаш бўйича тажрибалари*.

faoliyatini kafolatlaydi. Shu bilan birga, innovatsion va tashkiliy-iqtisodiy chora-tadbirlar orqali ushbu mexanizmlar mustahkamlanadi va samaradorligi oshiriladi.

1-rasm. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash mexanizmlari¹²

1. **Moliyaviy barqarorlik** – korxonada faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari: likvidlik, qarzdorlik, foyda.

2. **Tashkiliy mexanizmlar** – ichki nazorat, tuzilma va strategik rejalashtirish orqali xavfsizlikni mustahkamlash.

3. **Risklarni boshqarish** – tashqi va ichki xavflarni aniqlash va ularga qarshi chora ko'rish.

4. **Monitoring va tahlil** – doimiy kuzatuv, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish, o'sish va pasayish trendlarini aniqlash.

5. **Iqtisodiy strategiya** – innovatsiya, investitsiyalar va uzoq muddatli rejalashtirish orqali barqaror rivojlanish.

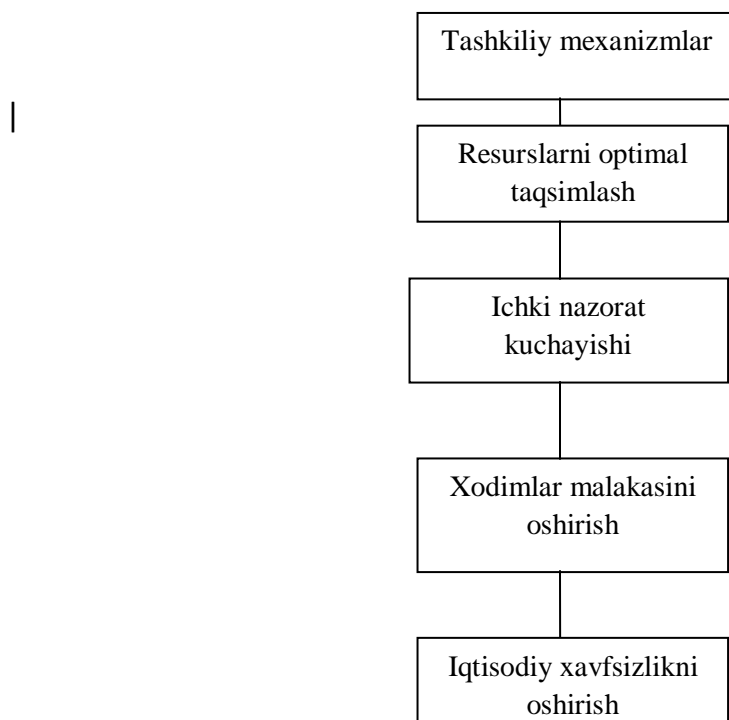
Muhokama

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, korxonalarda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq. Jumladan, ichki boshqaruv tizimi, resurslardan foydalanish samaradorligi, moliyaviy nazorat va tashqi bozor sharoitlari asosiy rol o'ynaydi. Shu omillar birgalikda korxonaning barqarorligini va raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

1. Tashkiliy mexanizmlarning samaradorligi

Tashkiliy tuzilmalar korxonaning strategik maqsadlariga mos bo'lishi kerak. Natijalar shuni ko'rsatadiki, samarali tashkil etilgan boshqaruv tuzilmasi quyidagi foydalarni beradi:

1. Moliyaviy va moddiy resurslarni optimal taqsimlash
2. Ichki nazorat tizimini kuchaytirish
3. Xodimlarning malakasini oshirish
4. Korxonaning ichki jarayonlarini tezkor va aniqlik bilan boshqarish

2-rasm. Tashkiliy mexanizmlar orqali iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash¹³

Moliyaviy va iqtisodiy mexanizmlar korxonaning tahdidlarga javob berish imkoniyatini oshiradi. Ular quyidagi faoliyatlarni o’z ichiga oladi:

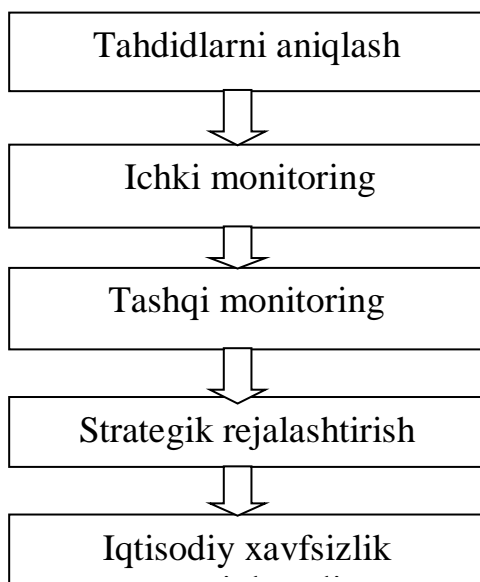
1. Xavf-xatarlarni aniqlash va monitoring qilish tizimi
2. Audit va nazorat mexanizmlari
3. Investitsion loyihalarni baholash
4. Moliyaviy barqarorlikni ta’minlash

1-jadval. Iqtisodiy mexanizmlarning asosiy yo’nalishlari¹⁴

Yo’nalish	Asosiy faoliyat	Natija / Maqsad
Tahdidlarni monitoring qilish	Ichki va tashqi risklarni aniqlash	Tahdidlarga tezkor javob berish
Audit va nazorat	Moliyaviy nazorat va hisob-kitoblarni tekshirish	Moliyaviy barqarorlikni ta’minlash
Investitsion loyihalarni baholash	Investitsiya samaradorligini tahlil qilish	Strategik qarorlar uchun asos yaratish

Korxonalar ko’pincha:

1. Ichki moliyaviy xatolar (hisob-kitobdagi kamchiliklar, xodim xatolari)
2. Tashqi iqtisodiy o’zgarishlar (bozor narxlarining o’zgarishi, raqobatchilar faolligi) tahdidiga duch keladi. Shu sababli, iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash mexanizmlari faqat resurslardan samarali foydalanish bilan cheklanmasligi, balki tashqi muhitni doimiy tahlil qilish va strategik rejalashtirishni ham o’z ichiga olishi zarur.

3-rasm. Ichki va tashqi tahdidlarni boshqarish jarayoni¹⁵

Korxonalar quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishi lozim:

1. Ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish
 - ✓ Ichki audit bo‘limi faoliyatini kengaytirish
 - ✓ Ichki nazorat jarayonlarini avtomatlashtirish
2. Resurslardan foydalanishni optimallashtirish va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash
 - ✓ Moliyaviy monitoringni kuchaytirish
 - ✓ Xarajatlarni samarali boshqarish
3. Tashqi bozorlar va raqobatchilarni monitoring qilish
 - ✓ Bozor sharoitlarini doimiy tahlil qilish
 - ✓ Raqobatchilar strategiyasini kuzatish
 - ✓ Tahdidlarga tezkor javob berish mexanizmlarini rivojlantirish

2-jadval. Strategik tavsiyalarni amalga oshirish mexanizmi¹⁶

Tavsiya	Amaliy chora-tadbirlar	Kutilyotgan natija
Ichki nazorat va audit	Avtomatlashtirilgan monitoring, ichki audit	Xatolarning kamayishi, barqaror nazorat
Resurslardan foydalanish	Xarajatlarni optimallashtirish, moliyaviy monitoring	Moliyaviy barqarorlik, samarali resurslar
Tashqi bozor monitoring	Raqobatchilarni tahlil qilish, tahdidlarni aniqlash	Tezkor javob, raqobatbardoshlik

1. Sxema va jadval ko‘rsatadiki, korxonaning iqtisodiy xavfsizligi kompleks mexanizmlarga bog‘liq.

2. Faqat moliyaviy nazorat yoki faqat ichki audit yetarli emas, har ikki mexanizm birgalikda ishlashi lozim.

3. Ichki va tashqi tahdidlarni doimiy monitoring qilish korxonaning barqarorligini oshiradi.

4. Strategik rejalashtirish esa korxonaning uzoq muddatli iqtisodiy xavfsizligini kafolatlaydi.

Xulosalar

Mazkur tadqiqot doirasida zamonaviy mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar tahlil qilinib, xo‘jalik yurituvchi subyektlarda iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mazmuni, mohiyati hamda uni ta‘minlashda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning o‘rni kompleks ravishda o‘rganildi. O‘tkazilgan tahlillar natijasida iqtisodiy xavfsizlikka nisbatan mavjud yondashuvlarni quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha umumlashtirish mumkin:

1. Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish jarayoni sifatida;
2. Davlat, korxonalar va jismoniy shaxslarning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish omili sifatida;
3. Korxonalar iqtisodiy tizimining barqaror holatini ifodalovchi kategoriya sifatida;
4. Barqaror va uzluksiz rivojlanishni ta‘minlovchi shart sifatida;
5. Iqtisodiy tizim elementlarining o‘zaro uyg‘un faoliyatini aks ettiruvchi mexanizm sifatida;
6. Ehtimoliy zarar va yo‘qotishlarning oldini olishga qaratilgan choralar majmui sifatida;
7. Xavfsizlikni ta‘minlash bo‘yicha tashkiliy va iqtisodiy choralar tizimi sifatida;
8. Iqtisodiy barqarorlik va mustaqillikni ta‘minlovchi omil sifatida;
9. Ichki va tashqi omillar hamda shart-sharoitlar yig‘indisi sifatida;
10. Iqtisodiy tizim elementlarining dinamik rivojlanish jarayonini tavsiflovchi tushuncha sifatida.

Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, korxonalarda iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlashda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mexanizmlar korxonaning joriy holatini barqarorlashtirish bilan birga, uzoq muddatli strategik rivojlanishini ham ta‘minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilish mumkinki, iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlash jarayoni quyidagi asosiy elementlarni o‘z ichiga olishi lozim:

1. korxonaning iqtisodiy holatini doimiy monitoring qilish;
2. ehtimoliy xavf-xatarlarni aniqlash va baholash;
3. zararlarning oldini olishga qaratilgan tashkiliy va iqtisodiy choralar ishlab chiqish;
4. moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash;
5. ichki nazorat va audit tizimlarini takomillashtirish.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, xo‘jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy xavfsizligi ularning ichki ishlab chiqarish va tashqi aloqalar bilan bog‘liq funksional tarkibiy qismlari orqali to‘liq namoyon bo‘ladi. Ichki tarkibiy qismlar korxonaning ishlab chiqarish, moliyaviy, kadrlar va texnologik faoliyati bilan bog‘liq bo‘lsa, tashqi (aloqa) komponentlar korxonaning bozor, raqobatchilar, davlat institutlari va moliyaviy muhit bilan o‘zaro munosabatlarini ifodalaydi.

Umuman olganda, iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlashda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni kompleks va tizimli tarzda joriy etish korxonalarining raqobatbardoshligini

oshirish, moliyaviy barqarorligini mustahkamlash hamda uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro’yxati

1. Saidov B.S., Karimov J.A. Iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*. – 2021. – №4. – B. 45–53.

2. Ismoilov A.A. Korxonalarda iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda moliyaviy monitoring tizimining ahamiyati // *Moliya va bank ishi*. – 2021. – №2. – B. 67–74.

3. Raximov U.K. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo’jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash yo’llari // *Iqtisodiyot nazariyasi va amaliyoti*. – 2022. – №1. – B. 88–96.

4. Karimova D.N. Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning korxonalar barqarorligiga ta’siri // *Biznes va menejment*. – 2023. – №2. – B. 112–120.

5. Nurmatov S.T. Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash mexanizmlarini rivojlantirish // *Digital Economy Review*. – 2022. – Vol. 4, No. 1. – P. 59–66.

6. OECD. *Economic Security and Risk Management in Enterprises*. – Paris: OECD Publishing, 2021.

7. World Bank. *Enterprise Risk Management and Economic Resilience*. – Washington, DC: World Bank, 2022.

8. UNDP. *Strengthening Economic Security in a Volatile Global Environment*. – New York: UNDP, 2023.

9. Bayboboeva, F. (2023). KORXONANING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHNING YO’NALISHLARI VA FUNKSIONAL ELEMENTLARI. *Economics and Innovative Technologies*, 11(3), 262-268.